

RA

Ebakitzearen, arrastaka eramatearen onomatopeia. *Ori artaixakiñ ra ebaikozu otzin* (Hori guraizeekin ebakiko duzu berehala). *Pixo andixeauke, bañe, tatarrez ra erungou danon artin* (Pisu handia du, baina, arrastaka berehala eramango dugu denon artean).

RADIXU

Irratia (“radio”). Gure auzoan, etxe batzuetan irratia zegoen, baina, gehienetan ez. *Julinin radixu euken, da Goiko Torrin-be bai* (Juliren etxean irratia zeukaten, eta *Goiko Torre* dendan ere bai). Irratia zeukan aitak txalupan; eta ez bakarrik entzutekoa, hitz egitekoa ere bai. Arrasteko txalupek, San Klara ermitaren ondoan zegoen irrati zentroarekin komunikatzen ziren. Izeba Tereseren etxean ere bazegoen *Telefunken* markako bat. Gure etxean askoz geroago sartu zen lehen irratia. Lehendabiziko gauza, atzeko aldetik begiratu ongi ea hitz egiten zuen pertsona ikusten genuen.

Ondarroan dagoen (zegoen) herri mailako irratia “*Radixu irratia*” izena ipini zioten.

RÁRO EIÑ

1.- Harritu (“asombrar”). *Raro eiñgazta Ramon afatta ez etorti* (Ramon afarira ez etortzeak harritu egin nau). *Dan eueldixaz plaxan iñor ez eoti raro eñgazta* (Egiten duen eguraldiarekin hondartzan inor ez egoteak harritu egin nau).

2.- *Ráro éiñdde eón*. Harrituta (“extrañado/a”). *Aspaldixan kalin enebala ikusten da, raro eiñdde neuan* (Harrituta nengoen aspaldian kalean ikusten ez nuelako). *Raro eiñdde neuan aran puntualaz esandako ordurako ez agertzi* (Haren puntualtasuna ezagututa, harrituta nengoen esandako ordurako agertu ez izatea).

RAROTU

Arraro bihurtu (“enrarecerse”). *Ori gixonoi rarotu eiñdde* (Gizon hori arraro bihurtu da). *Aspaldixan eonbaik neuan beraz, bañe, rarotute toparot* (Aspaldian egon gabe nengoen berarekin, baina, oso arraro bihurtuta aurkitu dut).

RÁRI

Neska arraroa (“rara”). Arraroa mutila baldin bada, *raru*. *Neskak jatorratiz, eta gurasuk eura-pe bai*. *Mutillera raru* (Neskak jatorrak dira; baita gurasoak ere. Mutila da arraroa). *Goiko andri rarire* (Goiko emakumea arraroa da).

RÁRU

Harritzekoa, arraroa, (“raro”, “extraño”). Aditz baten nominalizazioari laguntzen dio: *rarure etorti, rarure esati, rarure irabazti* ... (harritzekoa da etortzea, arraroa da esatea, harritzekoa da irabaztea...). *Bartzelonak Cadizeaz galtzi raru ixango littake* (Bartzelonak Cadizen kontra galtzea harritzekoa izango litzateke). *Rarure trena puntual etorti* (Harritzekoa da trena ordurako etortzea).

RAS

Harrapatu, bota, kendu nahiz beste ekintzaren bat azkartasunez burutzen dela adierazten du. *Bestekaldea beire euala, ras kendutzan ogeiku maittik* (Beste aldera begira zegoela, lipar batean kendu zion hogeiturokoa). *Molla ertzin euala ras saka eitzan da ureta* (Moila ertzean zegoela, ohartu orduko bultza egin zion eta uretara).

REDERU

Saregilea (“redero”). Besteak beste arrasteko txalupen sareak konpontzen lan egiten duen gizona. Ondarroan, nik dakidanez, behinik behin, emakumerik ez da horretan aritu. Berbeta arretaz zaintzen zuten ondarrutarrek (Augustin Zubikarai, Juanito Arantzamendi...) *saregilli*

esaten zuten, eta aparteko garbizale zenbaitek ere bai. Beste guztiok, *rederu*. *Semi redero asiazta* (Nire semea saregile ofizioa ikasten hasi da). Saregileek, sarea konpontzeaz gain, beste mila lan desberdin burutu behar izaten dituzte. *Jonei ero Antonioi esan rederuk zemat biar klase ettettuezen* (Jon Arrizabalagari edo Antonio Zarragari galdetu, sareak konpontzeaz aparte, saregileek zenbat lan mota desberdin egin behar izaten dituzten). Baxurako txalupen sareak konpontzen zituzten emakumeak, aldiz, *sarikonpontzallik* ziren. *Sasoi baten Ondarrun arrasteko txalopa asko euazen, da rederu-pe asko* (Garai batean Ondarroan arrasteko txalupa asko zegoen, eta saregileak ere ugari).

REDIEZ

Birao apala. Emakume batzuk, oso gutxi, ausartzen ziren birao hau esatera. *Rediez! Bixalduxuz ortik ume aluok* (Errediez! Bidal itzazu hortik ume alu horiek). Honen kideak, baina, apur bat gogorragoak: *rekoño eta redios*. Lehenengoa (*rekoño*) emakume batzuek esaten zuten, baina, bigarrena (*redios*) ez. *Rekoño! Aide ortik diamotxui* (Errekoño! Zoaz hortik, oker bihurri hori).

RÉGLI

Erregela (“regla”). Guk ez genuen behar izaten erregularik ezertarako. Anaia zaharrena (Andoni), *Escuela de Pesca* eskolan zebilenean ikusten genuen etxean erregela hartu eta lanak egiten. Guk maisuaren eskuetan ikusten genuen erregela, hatz puntetan erregelaren kantoiaz ematen zigunean, edo alde zapalaz ipurdia berotzen zigunean. *Reglin kantoiaz bost golpe emoztaz maxuk atzamar puntetan* (Erregelaren kantoiaz bost kolpe eman dizkit maisuak hatz puntetan).

REKETI

Erreketea, frankista (“requeté”, “franquista”). Gure garaian, guk bizi genuen giroaren eta jasotzen genuen informazioaren arabera, politikari zegokionez, behinik behin, gizartea bitan banatuta zegoen: *abertzalik* eta *reketik*. Abertzalearen kontzeptua aski garbi genuen. Uste genuen *frankisti* izatea, eta *reketi* izatea gauza bera eta bat zela. Berez, Alderdi Karlistak 1931n sortutako erakunde militarreko kideak ziren erreketek. Espainiako gerra zibilean Francoren alde borrokatu ziren. Horregatik erreketek frankistatzat hartzen genituen. Ordea, orain badakigu frankista guztiak ez zirela erreketek. Gure aurrekoek, *frankisti* berba apenas erabiltzen zuten. Haientzat abertzalea ez zena *reketi* zen. Gure gurasoek, xehetasunak ematen hasten zirenean, *CNT*, *anarkisti*, *republikanu*, *republikani* berbak aipatzen zituzten. Aitak, gure amaren osaba batengatik esaten zuen: “*Oneneko tio Loentzo CNTku zan. A atrapa ixan balebe golpin afusillakoben*” (Hauen osaba Lorentzo CNTkoa zen. Hura harrapatu izan balute berehala fusilatuko zuten).

REKIENA

Requiem-a. (“requiem”). Hileta mezetan hildakoen alde abesten zen otoitza, latinez, noski: “*Requiem aeternam dona eis Domine, eta lux perpetua luceat eis*” (Emaiezu Jauna betiko atsedena, eta betiko argiak argitu ditzala). *Primerako enterru ixan da ta koro andixe eonda rekiena kantaten* (Lehen mailako hileta izan da, eta koro handia aritu da *Requiem*-a abesten).

REKISA

Ondasunak edo ondasun horien jabetza kendu (“requisar”). *Arei fabriki rekisatzen* (Haiei kontserba fabrika kendu zieten).

Errepara diezaiogun gaztelaniako berbaren definizioari. “*Requisar: expropiar la autoridad competente ciertos bienes como tierras, alimentos, etc., considerados aptos para las necesidades de interés público*”. Guk entzuten genuenean, “*arei dendi rekisatzen*”, esan nahi zuen, denda zeukaten abertzaleei, frankista zirenek denda “kendu”, “ostu”, “lapurtu” zietela. Herrian denda utzi, herritik alde egin, eta bueltan denda beste batzuen (frankisten) eskuetan. Tartean ez “*autoridad competente*”rik eta ez “*interés público*”rik; lapurrak bai. Hori gertatu zen, Ondarroan

eta beste hainbat herritan. *Abertzalik zilako dendi rekisa* (Abertzaleak zirelako denda kendu). Berba hau testuinguru horretan baizik ez genuen entzun izan, gerra ostean, gerra bizi izan zutenen ahotan.

“Abertzalik zinak errittik eskapa eiñ birrixaben dana lagata. Fabrikak-eta, dendak-eta lagata juntzin batzuk. Beste batzuk, geure morun despatxa eiñ zittuezen. Gu Ondarrutik bixaldu, eta bueltan etorri giñanin, etxin ezkeunkan ixe, erunde euazen gauzak. Eztozkuen laga ixe-be. Da lena euan oitturi, urreku-ero, ezaune-ero iltten zanin etxea juten gakon naigabi agertzea. Inguruko bat iltzan, da gure ama juntzan araxe etxea. Bueltan etxea etorri zanin, arpeiko kolori-be kanbixata: “Eztakixue ze ikusiroten!”. “Ze ikusirau-ba?”. “Geure gauza guzte-guzte-guztik antxe etxin, difuntun etxin. Antxeraz danak”. Naigabi agertzea juntzanin, antxe ikusi zittuzen geure etxeko gauzak.

Lena Ondarrure komerianteruk etortezin, eta gu juten giñan ikustea; da atzanin errifi etteben. Da antxe komerianterun errifan kristaleixik urteztan. Ori zan gerra aurretik. Da despatxata errittik urten bigendunin, esaneban-ze: “Nik au kristaleixiau eztot lagako etxin”. Zeoze baneukan ba-e!. “Eztot lagako etxin”. “Zerea erungozu!”. “Zerea... ba tia Ritanea erungot. Nai ezparabe-be antxe lagakotzet”. Aman aizti zan tia Rita. Enda artu neban neure kristaleixi, te erun neban, “gorde niri au” esanda. Ta ontxe-be an dakau. Txori Errekan da kristaleixi. Neure lobik lagaztan etxi, te antxera armamaxun. Diz, txarra bat berdi, te eztaizemat baso... Areik antxeraz”. Maria Dolores Arostegi Aranberri.

(Abertzaleak zirenak herritik alde egin behar izan zuten dena utzita. Fabrikak-eta, dendak-eta utzita joan ziren batzuk. Beste batzuk, gu bezala, herritik bota egin zituzten. Gu Ondarrutik bidali, eta bueltan herrira itzuli ginenean, etxean ez genuen ezer aurkitu, dena eraman zuten. Ez ziguten ezer ere laga. Eta garai hartan zegoen ohitura, norbait hurbilekoa edo ezaguna hiltzen zenean etxera joaten zitzaion nahigabea agertzera. Inguruko bat hil zen, eta gure ama etxe hartara joan zen. Etxera itzultzean, aurpegiko kolorea ere aldatuta etorri zen: “Ez dakuziue zer ikusi dudan!”. “Zer ikusi duzu ba?”. Gure gauza guztiak etxe hartan, hildakoaren etxean. Hantxe daude denak”. Nahigabea agertzera joan zenean, hantxe ikusi zituen gure etxeko gauzak.

Garai batean titiriteroak etortzen ziren Ondarroara; eta gu ikustera joaten ginen; eta saioaren bukaeran zozketa egiten zuten. Hantxe titiriteroen zozketan beirateria tokatu zitzaidan. Hori gerra aurretik zen. Eta herritik bota gintuztenean, joateko orduan esan nuen: “Beirateria hau nik ez dut etxean utziko”. Zerbait gertatu behar zenaren susmoa-edo izan nuen. “Ez dut etxean utziko”. “Nora eraman behar duzu ba?”. “Nora... ba izeba Ritaren etxera eramango dut. Nahi ez badute ere hantxe utziko diet”. Amaren ahizpa zen izeba Rita. Hartu nuen nire beirateria eta eraman nuen “gorde niri hau” esanez. Eta orain ere han daukagu. *Txori Errekan* dago beitaeria. Nire ilobak utzi zidan etxea, eta hantxe dago armairuan. Dira, pitxarra berde bat, eta ez dakit zenbat edalontzi... Haiek hantxe dauden).

REKOMENDAZIÑOI

Gomendioa, “ukalondoa” (“recomendación”). *Semik soldautsa jun birdabela-ta or dabiz rekomendaziñoi bille* (Semeak soldaduskara joan behar duela-eta, hor dabiltza gomendio bila). *Orreik topakorabe rekomendaziñoi. Orren semi ezta jungo Afrika soldautzi ettea* (Horiek izango dute “ukalondoa”. Horien semea ez da Afrikara joango soldaduska egitera).

RENAUEN

Emakumeen birao txikietariko bat. Txikia izan arren, emakume batzuek horrelakorik ere ez zuten inoiz esaten; beste batzuek, aldiz, horrelakoak erraz, eta tarteka handiagoak ere bai. *Renauen! Junzatteze amendik, beixen bistatik* (Errenauen! Joan zaitezte hemendik, begien bistatik).

REPUBLIKANUK

Errepublikazaleak, errepublikaren defendatzaileak (“republikanos/as”). Gizonezkoak *republikanuk*, eta emakumeak *republikanak*. Inguruko herrietan legez, Ondarroan ere, gurasoek kontatzen zigutenez, baziren errerepublikazaleak. Bigarren Errepublika garaian behinik behin, URON (Unión Republicana Ondarresa) sortu zen, eta elkarte honen bazkideek bazuten egoitza euren batzarrek burutzeko: *Loiola taberna*. Mutrikurako bidean, Zubi Berria igaro eta berehala, ezkerreko aldean zegoen, egun Sabino Arana deitu kalean.

Ondarroako portu berriko lanei hasiera emateko, Errepublikaren gobernuburua, Manuel Azaña, bere bi ministro (Indalecio Prieto eta Marcelino Domingo) lagun zituela etorri zen Ondarroara 1933ko apirilaren hamarrean. Egun hori honela gogoratzen du Miren Garbiñe Eluk; lau arte besterik ez zituen arren:

***“Zubixe pasa ta olakoxe tokixan euan taberni republikanune, da jun giñan araxe. Republikanuk antomobill baltzetan etorri zin; antomill bal-baltzak bentanillakin-dde. Nik sekule eztot ikusi alako antomobillik. Ni txiki-txixixe nittan, amai izterretik agarrata, eta Mikel, anaxi, aman besutan. Orreik antomobill baltzok parazin republikanun tabernin aurrin. Jenti euan... dana beteta. Baakixu zeattik akordatenazen? Zezenak eskapaban mateittik; Zubi Barrixe artuban da ume bat atrapaban. Umi adarrin engantxata, adarretik dindilizke eruban. On baraz-ba etxik Txorierrekan... antxe biri euan Akilla juteko. Antxe aldatzin atrapaben zezena ta kendutzen umioi. Ez gakon ixte pasa. Umi zan Jose Ramon Osa Karrekirin anaxin semi. Amaz euan umi, geure morun, antxe tabernin aurrin. Ezautzen genduzen, San Iñazio kalin geure aurrin bixizin-de; Garridoneko arda bodegin goxan. Pentsa zelako moimentu eongo zan matadeittik zezenak eskapateko. Niri au eztozta iñok konta-e! Txixixe nittan, bañe, akordatenaz neuk ikusi nebalako”.* (Elu Ibaibarriaga Miren Garbiñe).**

(Zubia igaro eta holakoxe lekuan zegoen errerepublikanoen taberna, eta haraxe joan ginen. Errepublikanoak auto beltzetan etorri ziren; auto beltz-beltzak leihatilla eta guzti. Nik sekula ez dut ikusi halako autorik. Ni oso txikia nintzen, amari izterretik helduta, eta Mikel, anaia gaztea, amaren besoetan. Auto beltz horiek errerepublikazaleen taberna aurrean geratu ziren. Jende asko zegoen... dena beteta. Ba al dakizu zergatik gogoratzen naizen? Zezenak egin zuen ihes hiltegitik; Zubi Berrirantz zehar abiatu eta ume bat harrapatu zuen. Umea adarretik kateatuta, zintzilik zeraman. Badakizu orain nola dauden etxeak *Txorierrekan*... han bidea zegoen *Akillara* igotzeko. Aldapa hartan harrapatu zuten zezana, eta kendu zioten umea. Haurrari ez zitzaion ezer gertatu. Umea zen Jose Ramon Osa Karrekiriren semea. Amarekin zegoen umea, gu bezala taberna aurrean. Ezagutzen genituen, San Iñazio kalean gure aurrean bizi baitziren; Garridoren ardo biltegiaren goian. Atera kontuak nolako mugimendua egon zen egun hartan, zezenak alde egiteko! Niri hau ez dit inork kontatu! Oso txikia nintzen, baina, ondo gogoan dut neuk ikusi nuelako).

Errepublikaren aldeko gizonezkoa *republikanu*, eta emakumea *republikani*. Jose Mari Frantsesan, Aitor Basterretxean-da ama, Santa Akulu, Santa Aranbarri, zan republikani. Orretteattik sartuben *Saturrango andran kartzelan* (Jose Mari “Frantsesa”ren, Aitor Basterrearen-eta ama, Santa “Akulu”, Santa Aranbarri, errerepublikazalea zen. Horregatik sartu zuten *Saturrarango* emakumeen kartzelan). Gure amaren aitaren anaia zen haren senarra: Jesus Basterretxea. Ordea, garai hartan ez genuen guk horrelakorik jakin, askoz geroago baizik.

REPUBLIKI

Errepublika (“república”). *Errepublika* berba ere ez nuke esango entzun ez dudarik, baina, zalantzarik gabe *republika* sarriago. *Francok oixe eiban, republika kendu eta bera jarri nausi* (Francok horixe egin zuen, errepublika kendu eta bera jarri nagusi).

Espainiaren azken historian erregeak izan dira agintean errepublika heldu arte. Bi errepublika izan ziren: bata 1873ko otsailetik 1874ko urtarrilera, eta bigarrena, 1931ko apirilaren 14tik 1939ko apirilaren 1era. Bigarren errepublikaren azken hiru urteak gerran, Francoren estatu kolpearen ondorioz. Gure gurasoek bigarren errepublika bizi izan zuten, eta garai hartako

hauteskundeetako kontuak kontatzen zizkiguten. Batzuk eta besteak nola aritzen ziren boto bila dirua eskainiz.

RESTARRA

Kenketa (“resta”, “operación de restar”). *Restarra baño lena sumarra ikasten gendun. Sumarra atzamarrakin-dde lagundute ezan gatxe etten. Restarra-bez, numeruk parin ipiñitte goiku andixaua zanin* (Kenketa baino lehen batuketa ikasten genuen. Batuketa, hatzen laguntzaz ez zen zaila gertatzen. Kenketa ere ez, zenbakiak parean ipini ondoren goikoa handiagoa zenean).

RESULTATEN DA

“Begira zer gertatzen den” (“resulta que...”). Gaztelaniako forma honetaz maiz baliatzen ziren (dira) gure aurrekoak adierazpenak emateko garaian. *Resultaten da orreik Castrotik etorri zile ona bixittea, bañe, euron aurrekon bat amendixeik jundaku zala* (Begira zer gertatzen den: horiek Castrotik etorri ziren hona bizitzera; ordea, horien aurrekoren bat hemendik hara joandakoa zen).

“Baten jausi nittan pasietan gixuzela Veganeke antxe, barran ondun. Gero resultaten da, andik beste illebete bat-ero ixango zan etxin: kixketai aarratea nule nun jaustena neuk eztattela”. (Solabarrieta Goiogana Konsuelo).

(Behin batean erori nintzen Vega hotelaren inguruan paseatzen gindoazela, portutik hurbil. Gero, handik hilabete batera-edo, zera gertatu zitzaidan etxean: atearen heldulekuari heltzera nindoala, konturatu gabe, erori egin nintzen).

RI-RA

Lanen bat egiterakoan azkartasuna adierazten du. *Biar asko euan an, bañe danon artin ri-ra, otzin eiñ gendun* (Lan asko zegoen han, baina, denon artean, *ri-ra*, berehala egin genuen). Honen aldagaia, *ri-rau* ere zentzu berean erabiltzen da.

ROKETI

Eliz atorra (“roquete”). *Sotana gorrixan gañetik roquete zurixe jazten gendunin, zentelli baño dotoria eoten giñan* (Sotana gorriaren gainetik eliz atorra zuria janzten genuenean, dotore baino dotoreago egoten ginen).

Gure adineko beste mutikoez eta neskatoek izenik ere ez zekiten; guk akolitoak bai. Sotana gorriaren gainetik janzten genuen farfildun prenda zuri, dotore zabal samarra; gerria baino apur bat beherago heltzen zitzaigun. Okerrak izan arren, hura janzten genuenean onaren eta zintzoaren aurpegia jartzen zitzaigun. Apaizek ere janzten zuten sotana beltzaren gainetik zeremonia laburrak eta arinak burutzeko. *Roketi beti ixatezan zurixe* (Eliz atorra beti zuria izaten zen).

RÓCHILL

Gizon aberatsa izan zen, baina, ez ondarrutarra. Horregatik norbait aberatsa zenean Rochilekin konparatzen genuen. *Orrek Rochillepañe diro gexaauxe* (Horrek Rochilek baino diru gehiago du). Konparaketa herri mailara mugatu nahi zenean, Rochil aipatu gabe Ortiz-ekin parekatzen zen. *Ortiz baño aberatsaua eiñddera ori* (Hori, Ortiz baino aberatsagoa eginda dago).

RU

Ospa (“pies para qué os quiero”). Frantsesez, gailegoz eta portugaldarrez (“rue”, “rua”) kalea berbak bere osaketan du hots hori: “ru-”. *Eiñ* (egin) aditzaz lagunduta erabiltzen dugu: *ru eiñ* (ospa egin, alde egin). Sarri aditzaren elipsia ere gertatzen da. *Jaui etorri zanin, bizikleti laa ta ru* (Jabea azaldu zenean, bizikleta utzi eta ospa). *Baezpaan-be atte alla baño lena, etxetik ru eiban* (Badaezpada ere aita heldu aurretik etxetik alde egin zuen).

RUBIXU

Ilehoria (“rubio”). Neska zenean *rubixi*. Ordea, garai hartan ez genien begiratzen ez neska ilehoriei eta ez beltzaranei. *Mutill rubixo asko ezeuan ordun Ondarrun; banaka batzuk bakarrik* (Mutiko ilehori asko ez zegoen orduan Ondarroan; banaka batzuk besterik ez).

Jabier izeneko mutiko bat zen ilehoria eta horregatik “*Jabier Rubixu*” (Jabier Arantzamendi) deitzen zioten. Ipar Klean bizi zenez, *Iperkaleko* koadrilakoa. Beste Jabier izeneko bat ere bazen ilehoria zena (Jabier Landaribar Basterretxea), ordea, bestea zaharragoa izan eta hari esaten zitzaion “*Jabier Rubixu*”. Biek ere futbolean ondo jokatzen zuten.

RUFINANeko KÁRRU

Betaurrekodun emakume txiki eta argala zen Rufina: “*Rufina Etxe Txikiku*”. Zuhaitzik (*alamedatik*) begiratuta, plazara zihoan bidearen beheko aldean, Don Peperen irudiaren ondoan, ezkerreko aldean egoten zen “*Poleneko karru*”, eta eskuinean “*Rufinaneko karru*”. Hark ere litxarreriak eta *mantekau* (izozkia) saltzen zituen. Geroago “postu” horiek (*karruk*) zuhaitzira, erreka ondora aldatu zituzten.

GALDETZEKOAK

1. RAST
2. errepetiziñoi. Errepetiziñoiko jaxe, domeki.....
3. **ROCHILL: Idatzi nola. Nongoa zen? Amerikanoa, ingelesa? Potentaua....**
4. RU: FRANTSESEZ OSPA. “En ru” ???????